

Г.В. Навасельцава (Віцебск)

**ДАКУМЕНТАЛЬНА-МАСТАЦКАЯ ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ ГІСТОРЫІ
ПРАЗАІКАМІ 1960-х – СЯРЭДЗІНЫ 1980-х ГАДОЎ**

Дакументалізм – важная жанраўтваральная і тыпалагічная прыкмета твораў на гістарычную тэму. Сутнасць яго ў прамым уключэнні дакумента ў тэкст, стварэнні на аснове дакумента аўтарскай версіі падзей, максімальна набліжаных да дакумента. Адметнасць інтэрпрэтацыі гісторыі на дакументальнай аснове прадвызначаецца характарам дакументальнага

матэрыялу. Дакументальна-мастацкая проза была прадстаўлена ў творчасці беларускіх пісьменнікаў найперш гісторыка-біяграфічнымі творамі. Іх аўтары імкнуліся адлюстраваць узаемаадносіны асобы і народа. Шырока выкарыстоўвалі дакументальны матэрыял Сцяпан Александровіч, Лідзія Арабей, Эрнэст Ялугін, Міхась Стральцоў, Алег Лойка. Яны ўзнаўлялі вобразы выбітных дзеячаў культуры мінулага, падкрэслівалі іх выключна важнае месца ў беларускай гісторыі. Пачатак белетрызаванаму паказу жыццёвага шляху класікаў айчыннай літаратуры быў пакладзены апавесцю С. Александровіча «Ад роднае зямлі...» (1962), дзе расказвалася пра дзяцінства Я. Коласа. Пазней выйшлі апавесці «На шырокі прастор» (1972) пра юнацтва класіка, «Крыжавыя дарогі» пра яго жыццё на Куршчыне, «Сейбіт песні» пра сталыя гады. Характэрная рыса апавесцей С. Александровіча – спалучэнне паказу прыватнага жыцця і творчай дзейнасці, акцэнтацыя звычайнага і незвычайнага ў асобе пісьменніка.

На мастацкім абагульненні дакументальнага матэрыялу заснаваны творы Л. Арабей «На струнах бурь» (1967), «Стану песняй» (1977), прысвечаныя Алаізе Пашкевіч. У першай апавесці пісьменніца галоўным чынам расказвала пра ўдзел Цёткі ў рэвалюцыйнай дзейнасці падчас працы ў Нова-Вілейцы, ілюстравала аповед цытатамі з мастацкіх твораў і з публіцыстыкі А. Пашкевіч. Адлюстраванне інтарэсаў Цёткі падкрэслівала шырыню яе інтэлектуальнага кругагляду, яе актыўную грамадзянскую пазіцыю ў грамадскім жыцці пачатку XX стагоддзя. Ідэалагічныя штампы часу, на жаль, адбіліся на трактоўцы Л. Арабей асобы Цёткі. Алаіза Пашкевіч у яе – гэта найперш змагар за сацыяльнае разняволенне народа, а ўжо пасля творца.

Дакументальная, па аўтарскім вызначэнні, апавесць «Стану песняй» – твор у жанравым плане сінтэтычны: тут ёсць элементы біяграфічнай апавесці, эсэ, літаратурнага партрэта. Л. Арабей больш увагі звярнула на месца Цёткі ў адраджэнскім руху. Цішку Гартнаму прысвяціў твор «Пасля нябыту» (1983) Э. Ялугін, дзе ў цэнтры – вобраз інтэлігента-творцы першай трэці XX стагоддзя на фоне значных грамадска-сацыяльных зрухаў. Зместам дакументальна-біяграфічнай апавесці Э. Ялугін акцэнтаваў драматызм лёсу старшыні першага ўрада БССР Зміцера Жылуновіча, вядомага ў беларускай літаратуры пад псеўданімам «Цішка Гартны». Прычына гэтага драматызму заключалася ў тым, што чалавек уступаў у невырашальны на той момант канфлікт з часам. Аўтарская ўвага ў дакументальнай апавесці Э. Ялугіна «Без эпітафіі» (1989) канцэнтравалася на гадах сталінскіх рэпрэсій, калі Цішка Гартны, дзіця і ахвяра свайго часу, быў беспадстаўна абвінавачаны і скончыў жыццё самагубствам. Характэрная рыса большасці гісторыка-біяграфічных твораў – вылучэнне на першы план грамадскай значнасці дзейнасці вядомага чалавека.

Актыўнай прысутнасцю аўтара-апаведальніка ў структуры твора вылучаліся «Загадка Багдановіча» (1968) Міхася Стральцова і «Як агонь,

як вада» (1984) Алега Лойкі. Абодва творы – эсэ, жанр, у якім пісьменнік у адвольнай форме разважае над пэўнымі праблемамі. Жанру эсэ характэрна падкрэсленая суб'ектыўнасць выказвання, свабодная кампазіцыйная структура твора [2]. «Загадка Багдановіча» напісана ў форме разважанняў пра месца пісьменніка ў жыцці, пра таямніцы творчасці. У трактоўцы пісьменніка, Максім Багдановіч – феноменальная з'ява ў айчыннай літаратуры. «Як агонь, як вада» А. Лойкі – раман-эсэ, дзе біяграфія Купалы – мастацкая канва, якая дапаўняецца аўтарскай трактоўкай лёсу сlynнага беларускага песняра. А. Лойка дастаткова падрабязна адлюстроўваў перыяды духоўнага сталення класіка айчыннай літаратуры. Пісьменніцкі дар праявіў вызначаў як дар Божы, як абавязак перад народам. Выбар Іванам Луцэвічам пісьменніцкай дзейнасці, паводле А. Лойкі, быў падначалены высокай мэце адраджэння народнай памяці і народнай душы.

Жыццёвы і творчы шлях Купалы адлюстроўваўся аўтарам у непарыўным адзінстве з гісторыяй беларускай зямлі канца XIX – першай паловы XX стагоддзя. А. Лойка абапіраўся на багаты факталагічны матэрыял. Ён упершыню гаварыў пра трагічныя моманты з жыцця народнага песняра, у тым ліку пра таямніцу заўчаснай смерці. Напрыканцы твора ўвага апаведальніка засяродзілася на паказе духоўных пошукаў: народны паэт прадстаўлены ў творы прадаўжальнікам традыцый Яські-гаспадара зпад Вільні і Мацея Бурачка, ідэйным выразнікам багатай на грамадскія зрухі эпохі, паэтам з ласкі Божай, які здолеў узняцца над сваім часам.

Рамантызацыя асобы Янкі Купалы спалучалася з рэалістычным паказам часу, грамадска-палітычных абставін пісьменніцкай дзейнасці. Творчай знаходкай А. Лойкі стаў прыём уключэння ў тканіну рамана-эсэ ўмоўнага інтэрв'ю з класікам, прыём дыялога праз дзесяцігоддзі. Ва ўмоўным інтэрв'ю Лойка прызнаўся, што некаторыя факты з біяграфіі паэта змяніў: «Я, напрыклад, у гэтай кнізе пра Вас падаў, нібы рэальныя, некалькі эпізодаў, якіх у самым Вашым жыцці не было. Вось яны: Вы самі не хадзілі да Мысаўскога ў дом Дворжыца – у рэдакцыю «Северо-Западного края»; я выдумаў таварыша, што веў сход, каторы быў на самай яве не ў мінскіх металістаў, а на Барысаўскай запалкавай фабрыцы...» [3, с. 412]. Купала на гэта адказаў: «Можа, я недакладна ўспомню, але, здаецца, у Арыстоцеля так: «Задача паэта гаварыць не аб тым, што папраўдзе здарылася, але аб тым, што магло здарыцца, значыцца аб мажлівым паімавернасці або па неабходнасці». Калі ў Вас гэтае правіла вытрымана, то толькі чыстую праўду Вы сказалі» [3, с. 412]. Галоўны герой як асоба раскрываўся праз унутраныя маналогі.

Агульны тон апаведу ў творы эмацыянальны, як, напрыклад, у згаданні адносін паміж Я. Купалам і С. Палуянам: «Як было не палюбіць Купалу Палуяна! Чыстая, дзіцячая душа, сінія-сінія вочы, такі захоплены юнак, такі ў свае 19 год адданы справе, адраджэнню Беларусі, народу!» [3, с. 109].

Разнавіднасцю дакументальна-мастацкай прозы ў савецкай літаратуры таго перыяду з'яўлялася гісторыка-рэвалюцыйная проза. Ёй уласцівы паказ гістарычнага працэсу, стварэнне вобраза станоўчага героя, ушчыльненне гістарычнага часу, спалучэнне ў мастацкай структуры твора мінулага, сучаснасці і будучыні, адлюстраванне класавага абуджэння асобы, эпічны размах, шматпланавасць, публіцыстычнасць, вялікая ўвага да ўзаемаадносін асобы і асяроддзя. Пры гэтым чалавек і яго лёс нярэдка засланяліся абставінамі, прыватнае жыццё вядомай асобы – грамадскай дзейнасцю.

Паводле Д.Б. Дзеркача, спецыфіка гісторыка-рэвалюцыйнай прозы – у акцэнтаванні сацыяльнай сутнасці характараў, у імкненні ўбачыць індывідуальнае ў тым ці іншым сацыяльным тыпе [1, с. 52]. З пункту гледжання сучаснасці, гісторыка-рэвалюцыйная проза ў ідэйна-мастацкім асэнсаванні мінулага вылучалася зададзенасцю, абмежаванасцю тэматычнага дыяпазона. Яна вырашала не толькі гісторыка-літаратурныя, але і палітыка-ідэалагічныя задачы, давала ангажаваны сацыяльны зрэз рэчаіснасці. Письменнікі паказвалі стваральную дзейнасць мас, пераможную сілу рэвалюцыйных ідэй, якія пераўтвараюць грамадства і чалавека. Тыповы ўзор гісторыка-рэвалюцыйнай прозы – раман «Вецер веку» (1966) Іллі Гурскага. Сюжэт твора заснаваны на белетрызацыі гісторыі ў адпаведнасці з тагачаснай ідэалагічнай трактоўкай. Месцы дзеяння ў рамане – Петраград 1917 года, Заходні фронт, Беларусь.

Героі рамана – пераважна актыўныя ўдзельнікі падзей, прыхільнікі ідэй бальшавікоў Сяргей Галавін, Краеўскі, а таксама гістарычныя асобы (Фрунзе, Мяснікоў, Карнілаў, Будзённы, Дзяржынскі, Жылуновіч). Фрунзе ў рамане – прыхільнік незалежнасці Беларусі. Аўтар спрашчэў спрэчку паміж Мясніковым і Жылуновічам, прадставіў Мяснікова ў ролі ідэйнага настаўніка Жылуновіча. Хроніка падзей рухае сюжэт твора, аўтар не даследуе, а ілюструе гістарычныя падзеі і абапіраецца на мастацкія штампы. Так, у адным з эпізодаў твора да Фрунзе звяртаецца селянін Касач, якога хвалюе зямельнае пытанне, і адразу ж атрымлівае гатовы адказ. Гэта традыцыйны прыём савецкай раманістыкі і кінематографа.

На фоне такіх твораў вылучаўся панарамнасцю і аналітызмам раман Івана Шамякіна «Петраград-Брэст» (1981–1983), дзе раскрываліся падзеі, звязаныя з падпісаннем Брэсцкага мірнага пагаднення паміж савецкай Расіяй і кайзераўскай Германіяй. Героі твора – дзеячы бальшавіцкай партыі Ленін, Крупская, Сталін, Троцкі, Бухарын, Зіноўеў, Каменеў, Бонч-Бруевіч і іншыя. Поруч з імі існуюць выдуманя героі – бальшавіцкі агітатар Міра, камандзір палка, былы паручнік царскай арміі Сяргей Багуновіч, яго знаёмы Баляслаў Кручэўскі і іншыя. Сяргей ваяваў на Першай сусветнай вайне, рэвалюцыйныя падзеі засталі яго на фронце. Салдаты абралі Багуновіча камандзірам палка. Сяргей ніяк не можа згадзіцца са сваёй каханай Мірай, што патрыятызм трэба выцесніць інтэрнацыяналізмам, ён любіць родную зямлю, хоча яе

абараняць, змагацца з немцамі. Міра, як і Троцкі (гэта яе ідэал рэвалюцыянера – Г.Н.), пераканана, што нямецкія салдаты пяройдуць на бок большавікоў. Смерць дзяўчыны падчас агітацыі кайзераўскіх салдат – сведчанне памылковасці яе пазіцыі.

Пісьменнік дэталёва прасочваў абставіны заключэння Брэсцкага міру, у тэкст рамана шырока ўводзіў вытрымкі з дакументаў таго перыяду. Ацэнка палітычных дзеячаў у рамане адпавядала афіцыйным ацэнкам тагачасных савецкіх гісторыкаў. У.І. Ленін паказваўся палітычным і маральным антыподам Л.Д. Троцкага. Хоць І. Шамякін паспрабаваў паказаць Леніна і прыватнай асобай, але не мог устрымацца ад рыторыкі тыпу: «Не, Ленін проста ўсё прадбачыў і ўзважваў на дакладных вагах тэарэтычнай мудрасці і рэвалюцыйнай інтуіцыі» [4, с. 84]. Параўнальна невялікае месца займае ў рамане адлюстраванне беларускага грамадскага руху, дзеячы якога характарызуюцца галоўным чынам негатыўна. Раман «Петраград-Брэст» – спроба ўзнавіць хроніку падзей, перадаць складаную палітру гістарычнай рэчаіснасці, аднак афіцыйныя ідэалагічныя ўстаноўкі не давалі магчымасці ўвасобіць беларускую гісторыю ў поўным аб'ёме.

Беларуская дакументальна-мастацкая проза скіроўвала ўвагу на першачарговае мастацкае асэнсаванне лёсу дзеячаў культуры, сюжэтаўтваральным элементам былі старонкі біяграфій выдатных людзей. І хоць мастацкія абагульненні рабіліся з улікам тагачасных ідэалагічных устаноў, аўтары не мелі магчымасць аб'ектыўна ацаніць унёсак сваіх герояў у развіццё культуры.

Літаратура

1. Деркач, Б.Д. Современный историко-революционный роман (проблемы поэтики) / Б.Д. Деркач ; АН УССР Ин-т лит. им. Т.Г. Шевченко; отв. ред. И.А. Дзевирин. – Киев: Наук. думка, 1989. – 192 с.
2. Кайда, Л.Г. Эссе : стилистический портрет / Л.Г. Кайда. – М.: Флинта, 2008. – 184 с.
3. Лойка, А. Выбранные творы : у 2 т. / А. Лойка. – Мінск: Маст. літ., 1992. – Т. 1: Як агонь, як вада... : раман-эсэ пра Янку Купалу. – 1992. – 461 с.
4. Шамякін, І. Петраград-Брэст: гіст. раман / І. Шамякін. – Мінск : Беларусь, 1991. – 486 с.